

**НАЦІОНАЛЬНА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ УКРАЇНИ
імені ЯРОСЛАВА МУДРОГО**

Волкотруб Сергій Григорович

УДК 343.1

**ІМУНІТЕТ І ПРОБЛЕМИ ЙОГО ЗАХИСТУ
В КРИМІНАЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ**

Спеціальність 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика;
судова експертиза

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук

Харків – 2003

Дисертація є рукописом

Робота виконана на кафедрі кримінального процесу Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого

Наукові керівники:

– кандидат юридичних наук, професор **АЛЬПЕРТ Семен Аронович**, Національна юридична академія України імені Ярослава Мудрого, професор кафедри кримінального процесу

– доктор юридичних наук, професор **ГРОШЕВИЙ Юрій Михайлович**, Національна юридична академія України імені Ярослава Мудрого, завідувач кафедри кримінального процесу

Офіційні опоненти:

– доктор юридичних наук, професор **Аленін Юрій Павлович**, Одеська національна юридична академія, завідувач кафедри кримінального процесу

– кандидат юридичних наук, доцент **Кожевніков Геннадій Костянтинович**, Національний університет внутрішніх справ, завідувач кафедри кримінального процесу

Провідна установа – Львівський національний університет імені Івана Франка, кафедра кримінального процесу

Захист відбудеться 22 квітня 2003 р. о 10⁰⁰ на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 64.086.01 в Національній юридичній академії України імені Ярослава Мудрого (61024, м. Харків, вул. Пушкінська, 77)

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого (61024, м. Харків, вул. Пушкінська, 77)

Автореферат розіслано “18” березня 2003 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

Шепітько В.Ю.

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. На сьогодні правова система України перебуває у стані реформування, що зумовлюється побудовою демократичної, соціальної і правової держави. Основними принципами існування такої держави повинні стати пріоритет та всебічний захист прав і свобод особи. Конституцією України до найвищих соціальних цінностей віднесено людину, її честь та гідність. Проголошено принцип поділу влади, що означає новий етап у побудові та функціонуванні всієї державної влади, передбачено недоторканність Президента України, народних депутатів, суддів. Відповідно до ст. 63 Конституції України особа не несе відповідальності за відмову давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів, коло яких визначається законом.

Отже, зараз є досить актуальною реалізація цих конституційних положень, адекватна деталізація їх у галузевому законодавстві, кримінально-процесуальному зокрема. Особливого значення в цьому процесі набуває необхідність усунення окремих протиріч у нормативному врегулюванні названих вище положень.

Відповідно до Кримінально-процесуального кодексу України (далі - КПК України), який був прийнятий у 1960 році, передбачено дипломатичну недоторканність (статті 3, 69, 182), право особи не свідчити щодо себе і членів сім'ї та близьких родичів (стаття 691). Даний нормативний акт не передбачає винятку стосовно провадження в справах, якщо як суб'єкти виступають громадяни України, наділені імунітетом в силу посади, яку вони посідають, а існуючі правові норми щодо імунітету іноземних громадян та представництв іноземних держав і міжнародних організацій потребують удосконалення.

За роки незалежності в Україні нормативне врегулювання розглядуваного правового інституту зазнало значних змін, насамперед у зв'язку з прийняттям у 1996 році Конституції України, що знайшло своє відображення у зміні кола суб'єктів та обсягу наданих гарантій недоторканності (позбавлення недоторканності депутатів місцевих рад, зміна інституту суддівської недоторканності тощо), розвитком міжнародних відносин нашої держави, вступом до міжнародних організацій.

Все це свідчить про необхідність здійснення правових наукових досліджень проблем, які виникають щодо необхідності подальшого розвитку даного інституту.

Слід зазначити, що окремі аспекти проблеми імунітету в кримінальному процесі були предметом досліджень вчених різних галузей юридичної науки: С. А. Авакяна, Ф. А. Агаєва, С. С. Алексєєва, А. А. Безуглова, О. І. Бастрикїна, І. П. Бліщенко, В. Г. Даєва, В. Н. Галузо, Н. М. Кіпніса, Л. Д. Кокорєва, Д. Б. Левїна, Т. М. Москалькової, В. І. Руднєва, С. М. Стахівського, В. П. Шибїко, А. Я. Ярматова та інших науковців.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Тема дисертаційного дослідження затверджена вченою радою Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого (протокол № 5 від 19 грудня 1997 р.).

Дисертація виконана згідно з комплексною цільовою програмою "Проблеми удосконалення організації і діяльності суду та правоохоронних органів в умовах формування соціальної правової демократичної держави" № 0186.0.099031.

Метою дослідження є виявлення проблем законодавчого регулювання імунітету в кримінальному судочинстві і правозастосовної практики з цього питання, а також розробка і внесення конкретних пропозицій щодо розвитку законодавства, яке регулює порядок і практику його застосування.

Відповідно у дисертації головна увага зосереджується на вирішенні таких основних завдань:

- визначити правову природу і обґрунтувати соціально-правове значення інституту імунітету у кримінальному судочинстві;
- провести аналіз законодавства, що регулює вказані відносини, і практики його застосування;
- здійснити порівняльний аналіз норм ряду міжнародних договорів України, законодавства зарубіжних країн, що регулює досліджувані питання імунітету;
- розробити та обґрунтувати пропозиції і рекомендації до чинного законодавства та практики його застосування.

Об'єктом дисертаційного дослідження є сукупність імунітетів, передбачених як національним законодавством, так і міжнародно-правовими актами, що мають значення при провадженні у кримінальних справах.

Предметом дослідження є імунітети як правовий інститут у співвідношенні з предметними інститутами кримінально-процесуального права, соціальне та правове значення їх ознак та елементів як у цілому, так і залежно від видів. Дисертантом аналізуються шляхи вдосконалення правового регулювання імунітету у кримінально-процесуальному законодавстві.

Методологічною основою дисертації є сукупність методів і прийомів наукового пізнання. Загальнонауковий діалектичний метод виступає основним у цій системі. При проведенні дослідження використовувались також спеціальні методи юридичної науки: формально-юридичний, порівняльно-правовий, системно-структурного аналізу, історичний. Порівняльно-правовий метод застосовується при вивченні іноземного законодавства, визначенні можливостей використання зарубіжного досвіду нормативно-правового регулювання імунітету. Історико-правовий метод використовується для аналізу тенденцій розвитку розглядуваного правового інституту, головним чином правового статусу суб'єктів імунітету в СРСР і за час існування незалежної України. Метод системно-структурного аналізу застосовується при вивченні місця й співвідношення імунітету з кримінально-процесуальними інститутами, визначенні шляхів адекватного відтворення приписів конституційного і міжнародного публічного права в галузевому законодавстві. Формально-юридичний метод використовується при констатації окремих законодавчих положень і норм щодо імунітету, з'ясуванні їх точного змісту.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що в роботі вперше в українській правовій літературі проведено комплексне дослідження проблем захисту імунітету в сучасних умовах, зроблено аналіз розвитку законодавства про імунітет, проаналізовані та внесені пропозиції щодо вдосконалення законодавства, яке регулює вказаний інститут.

Елементи наукової новизни полягають у такому:

1. Вперше наводяться аргументи, що імунітетом у кримінальному судочинстві є сукупність виняткових правових норм, частина яких належить до міжнародного публічного та національного конституційного права, законодавства про судоустрій, а також до кримінально-процесуального права. Визначається, що поняття кримінально-процесуального імунітету охоплює всі випадки звільнення осіб від певних процесуальних обов'язків та додаткові гарантії їх недоторканності в кримінальному судочинстві. Правові норми, які регулюють імунітет, визначають правовий статус суб'єктів кримінально-процесуальних відносин.

2. Обґрунтовується необхідність узагальнення правових норм про імунітет, що містяться у різних нормативно-правових актах, виходячи з верховенства норм Конституції України та потреби гармонізації норм національного законодавства з міжнародно-правовими договорами, згода на обов'язковість яких дана Верховною Радою України. Виходячи з цього, вперше

пропонується доповнити проект КПК України новою главою, яка передбачала б правові норми щодо імунітету відповідних посадових осіб нашої держави.

3. Отримало подальший розвиток положення, що імунітет певних посадових осіб у сфері кримінального процесу визначається Конституцією України, яка є законом прямої дії. Недоторканність Президента України, народних депутатів України, суддів покликана забезпечити правомірність притягнення їх до кримінальної відповідальності і застосування заходів кримінально-процесуального примусу.

4. Вносяться пропозиції щодо подальшого розвитку законодавства про імунітет Президента України, насамперед для того, щоб визначити повноваження спеціальної слідчої комісії, порядок та юридичне значення результатів її діяльності.

5. Доводиться необхідність вилучення з числа гарантій недоторканності народних депутатів України надання згоди Верховною Радою України на притягнення до кримінальної відповідальності, усунення інших існуючих обмежень щодо проведення слідчих дій відносно цих осіб, обґрунтовується необхідність обмежити імунітет лише гарантіями при застосуванні заходів процесуального примусу.

6. У роботі сформульовано пропозиції щодо необхідності розглядати імунітет свідків у контексті конституційного права особи давати (чи відмовитися давати) показання стосовно власної поведінки виключно з власної волі. Це стосується свободи від самозвинувачення, під якою ми розуміємо не лише відсутність у кримінально-процесуальному законі можливостей нібито правомірного примушування давати самовикриваючі показання, але й заборону примусу шляхом протизаконного насильства, катувань, обману, погроз і тому подібних аморальних і протизаконних засобів. Робиться висновок, що допит як свідка особи, стосовно якої порушено кримінальну справу, а також тієї особи, яка звернулася з явкою з повинною, є неприпустимим. У цьому сенсі імунітет свідків виступає як невід'ємна частина реалізації таких основоположних конституційних принципів кримінального процесу, як недоторканність особи, право на захист, презумпція невинуватості.

7. Наводяться аргументи стосовно подальшого вдосконалення кримінально-процесуальних норм, згідно з якими забезпечується реалізація конституційного права особи відмовитись давати будь-які показання щодо своїх близьких родичів та членів сім'ї (ч. 1 ст. 63 Конституції України);

8. На основі аналізу законодавства вперше доводиться, що вирішення питань захисту таємниці довірених відомостей, які складають таємницю особистого життя громадянина, потребує чіткого і однозначного нормативного закріплення в КПК України кола суб'єктів, на яких поширюється обов'язок зберігати такі відомості, та визначення правової природи таких відомостей. Функціональний характер інституту імунітету передбачає необхідність врегулювання отримання і використання розглядуваних відомостей при провадженні інших слідчих та процесуальних дій, судовому розгляді кримінальної справи; а також забезпечення належних правових гарантій збереження отриманих відомостей від розголошення.

Наведені положення стали концептуальною основою для розробки пропозицій з подальшого вдосконалення законодавства, яке регулює правовий інститут кримінально-процесуального імунітету.

Практичне значення одержаних результатів полягає у тому, що викладені в дисертації положення, узагальнення та висновки можна використати:

у науково-дослідних роботах - для відтворення цілісної картини кримінально-процесуального імунітету;

у правотворчості - у процесі розробки нового Кримінально-процесуального кодексу України та інших нормативно-правових актів;

у навчальному процесі - при викладанні курсу “Кримінальний процес України”, підготовці підручників, методичних матеріалів, навчальних посібників та довідкової літератури.

Апробація результатів дослідження. Основні положення дисертації доповідались на науково-практичних конференціях: “Актуальні проблеми формування правової держави в Україні” (травень 2000 р., м. Харків); “Права людини в Європі у минулому, в сучасності і майбутньому” (травень 2000 р., м. Харків); міжнародній науковій конференції студентів та аспірантів “Актуальні проблеми правознавства очима молодих вчених” (квітень 2002 р., м. Хмельницький), а також обговорювались на засіданнях кафедри кримінального процесу Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого.

Публікації. Основні положення і висновки дослідження викладені в чотирьох статтях у фахових виданнях та в опублікованих тезах доповідей на науково-практичних конференціях.

Структура дисертації. Дисертація складається з вступу, чотирьох розділів, що об’єднують 11 підрозділів, висновків (після кожного розділу і наприкінці дисертації), списку використаних джерел і додатка. Повний обсяг дисертації - 191 сторінка, список використаних джерел - 17 сторінок і містить 201 найменування, додаток на 1 сторінці.

ЗМІСТ РОБОТИ

У **Вступі** обґрунтовується актуальність теми, визначається об’єкт та предмет, мета та завдання дослідження, висвітлені його методологічна і теоретична основа, джерельна база, формулюються головні положення, що виносяться на захист, розкрито наукову новизну роботи, її теоретичне і практичне значення, охарактеризовано апробацію результатів дослідження.

Розділ 1 “Загальні положення інституту імунітету у кримінальному судочинстві” складається з двох підрозділів.

У **підрозділі 1.1. “Поняття імунітету”** з метою кращого з’ясування сучасних поглядів на інститут імунітету в кримінальному судочинстві аналізуються основні історичні форми імунітету: феодалний, представницький (парламентський), дипломатичний.

Приділено увагу розгляду проблем розбіжностей в термінології і на основі їх аналізу доводиться необхідність використання в науці кримінального процесу єдиного терміну “кримінально-процесуальний імунітет”.

На основі аналізу поглядів ряду вчених (зокрема Ф. А. Агаєва, В. Н. Галузо, В. І. Руднєва, В. Г. Даєва,) запропоновано таке визначення імунітету в кримінальному судочинстві - це функціональний правовий інститут, виключні норми якого передбачають звільнення певних суб’єктів від процесуальних обов’язків, та особливий порядок притягнення до кримінальної відповідальності і застосування заходів процесуального примусу.

Розглядаючи кримінально-процесуальний зміст імунітету, автор звертає увагу на визначення мети надання імунітету окремим суб’єктам інших галузей права, що є підставою для визначення безпосередніх завдань окремих видів імунітету саме в кримінально-му судочинстві. Зазначається, що метою надання імунітету посадовим особам нашої держави виступає певний стан у діяльності державного механізму взагалі і певного кола посадових осіб зокрема, зважаючи на їх місце і роль у ньому. Імунітет зазначених осіб покликаний відігравати певну роль у реалізації принципу поділу влади. Призначення імунітету представників та представництв іноземних держав і міжнародних організацій полягає у створенні сприятливої обстановки в сфері міжнародних відносин і забезпеченні належних умов для здійснення відповідними представництвами та особами покладених на них функцій. Міжнародно-правові

норми передбачають загальні, спільні для всіх держав - учасниць відповідного міжнародного договору положення, які, в свою чергу, повинні знайти відображення в національному законодавстві кожної країни з урахуванням специфіки її правової системи.

У підрозділі 1.2. **“Імунітети як правовий інститут та їх види”**, досліджуючи сукупність правових норм про імунітет дисертант підкреслює їх винятковий характер, те, що вони створюють цілий ряд винятків із загальних правил. Доводиться, що у випадках, які не регламентовані тими чи іншими правовими нормами про імунітет, застосовуються загальні правила провадження у кримінальних справах.

З метою з'ясування правової природи імунітету та обґрунтування подальшого вдосконалення законодавства дисертант розглядає сукупність правових норм, якими встановлені імунітети, як правовий інститут. Такий правовий інститут має складну внутрішню структуру, оскільки імунітети різних видів поряд з деякими спільними рисами мають і значні відмінності.

Погоджуючись із запропонованим Ф. А. Агаєвим та В. Н. Галузо тлумаченням імунітету у кримінальному судочинстві як функціонального інституту, автор критикує твердження цих вчених про виконання імунітетами лише безпосередніх завдань кримінального судочинства. Слід говорити не тільки про наявність окремих безпосередніх завдань згаданого імунітету у кримінальному судочинстві, а й про те, що правові норми стосовно імунітету при їх застосуванні у сфері кримінально-процесуальної діяльності слугують досягненню лише певної частини тих цілей та виконанню завдань, що поставлені перед імунітетами взагалі.

У роботі доводиться, що віднесення правових норм про імунітети у кримінальному судочинстві виключно до конституційного, міжнародного публічного права, законодавства про судоустрій має дещо штучний характер, не враховується тісний зв'язок з відповідними предметними інститутами кримінально-процесуального права та нормами, разом з якими вони мають застосовуватися. Автор погоджується з позицією тих науковців які наполягають на комплексному дослідженні розглядуваних проблем (А. А. Безуглов, І. С. Самощенко).

Підається критиці розуміння імунітету у кримінальному судочинстві як змішаного, а також як суміжного правових інститутів, концепція яких свого часу розроблялася С. С. Алексєєвим. Заперечення викликають положення про зверхність правового режиму якоїсь однієї галузі права при регулюванні відповідних правових відносин, що само по собі є недостатнім для створення наукового обґрунтування усунення невідповідностей і прогалин правового регулювання імунітету, узгодження приписів норм різних галузей права з правовими нормами кримінально-процесуального права. Дисертант на основі аналізу поглядів вчених щодо галузевої належності правових інститутів імунітетів пропонує розглядати їх в цілому як міжгалузеві, а сукупність правових норм, що стосуються провадження в кримінальних справах (тобто складову частину цих правових інститутів), як функціональний інститут кримінально-процесуального права.

Оптимальним є поділ імунітетів на види, керуючись критерієм їх “генетичного” походження від окремих галузей права та законодавства (конституційного, міжнародного публічного, судоустрою, власне кримінального процесу). Це дає змогу вивчати їх, враховуючи тісний взаємозв'язок з іншими правовими інститутами та нормами відповідних галузей права, постійно мати на увазі їх функціональне призначення. Таким методом виділяються види імунітетів у кримінальному судочинстві:

- імунітети посадових осіб, що виконують особливі за своєю вагою та значенням функції у державі та суспільстві;
- імунітети, пов'язані з міжнародними відносинами;
- імунітет свідків у кримінальному судочинстві.

З'ясовується відповідність правових норм про імунітет положенням конституційного принципу рівності громадян перед законом і судом і зазначається, що імунітети являють собою низку винятків з цього принципу. Виходячи з наведеного, визначаються умови, дотримання яких є обов'язковим при наданні кримінально-процесуального імунітету окремим категоріям посадових осіб: надання імунітету не повинно мати характер дискримінації (наприклад, не повинно обмежувати права потерпілих від злочину), винятки мають бути прямо передбачені нормами Конституції України, імунітет не повинен перешкоджати встановленню істини у справі і взагалі виключати можливість постановлення вироку в кримінальній справі

Розділ 2 “Імунітет посадових осіб” складається з трьох підрозділів.

У підрозділі 2.1. “Імунітет Президента України” дисертант розглядає проблеми недоторканності глави держави і кримінально-процесуальну складову процедури імпідменту, зокрема основні моменти історії виникнення і розвитку цього інституту на прикладі Великої Британії, США, Французької Республіки, Російської Федерації та інших країн.

Особлива увага звертається на наявність низки прогалин у правовому регулюванні розглядуваного правового інституту, зокрема, необхідність усунути невизначеність самого поняття “недоторканність Президента”. Для цього пропонується адекватно деталізувати його щодо застосування заходів процесуального примусу, проведення слідчих дій, у ході яких зазнають найбільшого впливу охоронювані права та інтереси особи (причому не лише глави держави, а й інших осіб, які неминуче братимуть участь у справі в тій чи іншій якості).

На підставі дослідження кримінально-процесуальних аспектів процедури імпідменту робиться висновок про існування двох основних тенденцій подальшого нормативного врегулювання повноважень спеціальної слідчої комісії: надання специфічних (непроцесуальних) повноважень спеціальному прокурору і спеціальним слідчим або надання їм окремих повноважень прокурора і органів досудового слідства. Дисертант пропонує законодавчо визнати спеціальну слідчу комісію органом досудового розслідування і тим самим надати їй посадовим особам необхідні повноваження щодо проведення процесуальних дій у передбаченому КПК України порядку.

У підрозділі 2.2. “Імунітет народних депутатів України” на основі аналізу поглядів вчених на депутатську недоторканність (В. І. Руднєв, С. А. Авакян, М. Амеллер М. Воронов, Г. С. Меркуров, Б. В. Чернов, А. Я. Ярматов та ін.) визначається безпосереднє завдання депутатської недоторканності в кримінальному процесі як недопущення помилкового або навмисного незаконного застосування до народного депутата заходів процесуального примусу.

Існує проблема узгодження приписів норм зазначеного імунітету та відповідних норм кримінально-процесуального права. З одного боку, необхідно захистити депутата від незаконних посягань і створити належні умови для його роботи, а з іншого - існує небезпека перетворення імунітету із додаткової гарантії на нездоланну перешкоду на шляху досягнення цілей кримінального судочинства.

Робиться спроба проаналізувати існуючі гарантії недоторканності, співвідносячи їх з системою стадій кримінального процесу. На основі цього аналізу доводиться необхідність скасування правових норм про отримання згоди Верховної Ради на притягнення депутата до кримінальної відповідальності як таких, що створюють нездоланні перешкоди для розслідування кримінальних справ. Існуючі пропозиції щодо повного скасування даного імунітету слід визнати необґрунтованими, оскільки проблеми в притягненні винних до відповідальності спричинені не стільки самим фактом існування імунітету, як невинувато великим обсягом наданих народним депутатам України додаткових гарантій їх недоторканності та занадто ускладненою процедурою вирішення питань щодо одержання

згоди Верховної Ради України на притягнення депутата до кримінальної відповідальності. Усе це спричиняє негативне ставлення широких верств населення до парламентського імунітету взагалі, що знайшло свій вияв у тому, що більшість громадян України на референдумі проголосували за обмеження депутатської недоторканності.

У підрозділі 2.3. “Імунітет суддів та інших посадових осіб” аналізується поняття недоторканності суддів як важливої гарантії забезпечення їх незалежності. Розглянуто розвиток законодавства з цього питання за період незалежності в плані його вдосконалення і приведення у відповідність з нормами Конституції України.

Досліджується питання встановлення додаткових гарантій у стадії порушення кримінальної справи шляхом надання права порушити кримінальну справу виключно Генеральному прокурору України. Піддається критиці існуюче правове регулювання недоторканності Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини та посадовців Рахункової палати, зокрема підкреслюється, що ефективність правової норми про порушення кримінальної справи проти конкретної посадової особи виключно Генеральним прокурором досить сумнівна, оскільки практика свідчить, що переважна більшість кримінальних справ порушується за фактом. Крім того, надання права порушити кримінальну справу лише одній особі обмежує гарантії дотримання прав громадян.

Розділ 3 “Міжнародно-правові імунітети в кримінальному судочинстві” складається з трьох підрозділів.

У підрозділі 3.1. “Дипломатичний імунітет” аналізуються передбачені дипломатичні імунітети, які стосуються сфери кримінального судочинства і умовно поділяються на дві групи: імунітети особисті, або дипломатичних представників, та імунітети представництв.

Досліджуючи кримінально-процесуальний зміст імунітету дипломатичного представництва, дисертант приходить до висновку про необхідність закріплення в новому КПК України правила про те, що проведення слідчих та інших процесуальних дій на території представництва можливе лише за умови отримання відповідного прохання або згоди. Недоторканність архівів, документів і кореспонденції дипломатичного представництва слід розглядати як неможливість використання їх в процесі доказування в будь-якій формі.

Недоторканність дипломатичних представників виключає можливість не тільки їх затримання та арешту, а й обмеження (а тим більше порушення) їх законних прав та інтересів при провадженні інших слідчих та процесуальних дій, зокрема обшуку, виїмки, освідування, приводу.

Приділено увагу також дослідженню імунітету адміністративно-технічного та обслуговуючого персоналу, дипломатичних кур’єрів.

Із даного теоретичного аналізу випливає низка практичних рекомендацій у сфері регулювання проблемних питань, які можуть знайти відображення у проєкті КПК України.

У підрозділі 3.2. “Консульський імунітет” робиться висновок, що привілеї та імунітети консульських установ і посадових осіб становлять самостійний вид привілеїв та імунітетів, відмінний від власне дипломатичних привілеїв та імунітетів. Вони відрізняються за нормативним урегулюванням, суб’єктним складом і, що важливо, обсягом наданих додаткових прав та гарантій у кримінальному судочинстві.

У підрозділі 3.3. “Інші міжнародно-правові імунітети” аналізуються імунітети представників іноземних держав, членів парламентських і урядових делегацій іноземних держав, членів їх сімей, а також представників та представництв міжнародних організацій в Україні

За своїм обсягом імунітети, пов’язані діяльністю міжнародних організацій, дуже схожі на дипломатичні, а в деяких випадках міжнародними договорами дипломатичний імунітет

фактично поширюється на певні категорії осіб. Разом з тим юридична природа, цілі надання привілеїв та імунітетів і в ряді випадків навіть однаковий їх обсяг не дають підстав вважати правові режими цих осіб рівнозначними.

Зазначається, що для адекватного відображення в кримінально-процесуальному законодавстві норм міжнародних договорів нашої держави про імунітети необхідним є точне визначення кола суб'єктів таких імунітетів, з'ясування їх обсягу і тому не можна обмежитися простим відтворенням у згаданій главі проекту КПК України власне тексту міжнародно-правових актів. Необхідною є деталізація змісту їх норм стосовно існуючих стадій кримінального судочинства, системи процесуальних дій і правового статусу суб'єктів кримінального судочинства.

Розділ 4 “Імунітет свідків” складається з трьох підрозділів.

У підрозділі 4.1. “Поняття імунітету свідків” як невід'ємна частина інституту імунітету в кримінальному судочинстві розглядається імунітет свідків, який складається з правових норм, що передбачають право свідка відмовитися давати показання щодо власної поведінки, близьких родичів, членів сім'ї, право представників окремих професій (захисники, адвокати та інші фахівці у галузі права, які за законом мають право на надання правової допомоги, нотаріуси, лікарі, психологи, священнослужителі) відмовитися повідомити довірені їм відомості.

Дисертант поділяє погляди вчених (Г. М. Омеляненко, Л. М. Карнєєва) щодо необхідності розглядати як суб'єкта імунітету свідків також і потерпілого, виходячи з потреби забезпечити рівні умови участі потерпілого і обвинуваченого (підозрюваного) в слідчих діях. Необхідно звернути увагу на ту обставину, що особа користується правом на імунітет при проведенні не тільки допиту, а й інших слідчих дій, якщо вона дає показання (очна ставка, пред'явлення для впізнання).

Дисертант доводить, що немає підстав вважати заборону допитувати як свідків осіб, які згідно з висновком судово-психіатричної чи судово-медичної експертизи через свої фізичні або психічні вади не можуть правильно сприймати факти, що мають доказове значення, і давати показання про них, як один із видів імунітету свідків.

У підрозділі 4.2. “Імунітет щодо викриття себе і близьких родичів та членів сім'ї” дисертант розглядає проблему імунітету свідка від самозвинувачення в широкому аспекті, що включає забезпечення особі права давати (чи відмовитися давати) показання стосовно власної поведінки виключно з власної волі, тобто добровільно. У цьому сенсі імунітет свідків виступає як спосіб реалізації таких основоположних конституційних принципів кримінального процесу, як недоторканність особи, право на захист, презумпція невинуватості.

Особливу увагу приділено питанням реалізації в КПК положень ч. 1 ст. 63 Конституції України в плані вдосконалення правових норм, згідно з якими свідок має право відмовитись давати будь-які показання щодо свого близького родича та члена сім'ї. Вноситься пропозиція по уточненню кола таких осіб, враховуючи, що безпідставне надання імунітету занадто широкому колу осіб створюватиме перешкоди при розслідуванні кримінальних справ

Піддаються критиці твердження окремих авторів (Н. Громов, В. Ніколайченко, В. Конєв), що право відмовитись давати показання включає в себе також право відмовитись від уже даного свідчення. На думку дисертанта, в разі якщо свідок є малолітнім і внаслідок цього не усвідомлює достатньою мірою значення права на імунітет, він може бути допитаний лише з дозволу його законного представника.

У підрозділі 4.3. “Інші види імунітету свідків” основна увага приділяється розгляду проблеми охорони певних категорій відомостей, що становлять професійну таємницю і мають велике значення як для конкретної особи, так і для суспільства в цілому, зокрема, в аспекті

приведення норм кримінального процесу у відповідність з вимогами суспільної моралі. Розглядаються також питання використання імунітету свідків у плані боротьби з організованою злочинністю на прикладі федерального законодавства США, імунітет свідків, які викликаються з-за кордону.

Слід зазначити, що вирішення питань охорони медичної таємниці (а також й інших таємниць) у сфері кримінального судочинства передбачає необхідність чіткого і однозначного нормативного визначення кола суб'єктів, на яких поширюється власне обов'язок зберігати такі відомості, визначення кола таких відомостей. Зауважимо, що в літературі і законодавчій практиці зроблені значні досягнення в цьому плані. Доводиться, що найважливішим питанням в аспекті даного дослідження є визначення кримінально-процесуального порядку охорони таких відомостей.

Дисертант підкреслює, що проблема захисту таємниці довірених відомостей в кримінальному процесі не вичерпується тільки наданням чи ненаданням імунітету відповідним свідкам. Даний імунітет являє собою невід'ємну складову частину необхідного комплексу правових норм. Саме в цьому дисертант вбачає функціональний характер розглядуваного правового інституту, розуміння якого поза його зв'язком з іншими правовими інститутами кримінального процесу втрачає будь-яку адекватність поставленим перед ним завданням. Тому для захисту згаданого імунітету нагальним є вирішення питань:

1) щодо можливості отримання і використання розглядуваних відомостей при провадженні інших слідчих та процесуальних дій, оперативно-розшукових заходів, результати яких у подальшому можуть бути використані як докази в судовому розгляді кримінальної справи;

2) забезпечення належних правових гарантій збереження одержаних відомостей від розголошення.

У Висновках на основі розроблених автором концептуальних положень реформування інституту імунітету в кримінальному судочинстві наведені пропозиції щодо вдосконалення законодавства, суть яких полягає в такому:

1. Норма про надання згоди Верховної Ради України на притягнення народного депутата України до кримінальної відповідальності повинна бути скасована, Верховна Рада України повинна надавати згоду лише на затримання і арешт народного депутата. Обґрунтованим є введення правила про можливість затримання народного депутата на місці вчинення злочину на строк до 72 годин з обов'язковим повідомленням про це Голови Верховної Ради України.

2. При розробці проекту нового КПК України доцільно доповнити його окремою главою під назвою "Особливості провадження в кримінальних справах за участю осіб, які володіють кримінально-процесуальним імунітетом". Її статті передбачатимуть особливості провадження кримінальних справ за участю в них у будь-якій якості окремих категорій громадян України і статті, в яких знайдуть адекватне відображення привілеї та імунітети громадян і установ відповідно до чинних міжнародних договорів України з деталізацією їх відносно передбачених кримінально-процесуальним законодавством нашої держави процесуальних дій, існуючих заходів процесуального примусу.

3. З метою закріплення імунітету свідків вважаємо доречним вжити таке формулювання: "свідок має право відмовитись давати показання і відповідати на питання щодо себе, членів сім'ї та близьких родичів". При законодавчому визначенні кола осіб, які мають право на цей імунітет, неприпустимим є подальше розширення кола таких осіб порівняно з чинним на сьогоднішній день кримінально-процесуальним законодавством. КПК України слід доповнити відповідною нормою, яка б передбачала, що у разі якщо свідок є малолітнім і внаслідок цього

не усвідомлює достатньою мірою значення права на імунітет, він може бути допитаний лише з дозволу його законного представника.

Необхідно передбачити заборону допитувати як свідків осіб, щодо яких порушена кримінальна справа, - стосовно обставин, які належать до предмета доказування по інкримінованому злочину; а також аналогічна заборона повинна стосуватися допиту як свідка особи, що з'явилася з повинною, - щодо обставин, про які вона повідомила.

4. Галузеве законодавство щодо статусу окремих категорій громадян потребує змін, сутність яких полягає у вилученні з них приписів про надання громадянам будь-яких прав, гарантій чи звільнення їх від обов'язків у сфері кримінально-процесуального регулювання з одночасним внесенням відповідних доповнень до КПК України.

Список опублікованих праць здобувача за темою дисертації:

1. Волкотруб С. Г. Імунітет свідків у кримінальному судочинстві // Проблеми законності: Респ. міжвідом. наук. зб. / Відп. ред. В. Я. Тацій. - Харків: Нац. юрид. акад. України, 2000. - Вип. 43. - С. 203-207.

2. Волкотруб С. Г. Проблеми видів імунітету в кримінальному процесі // Держава і право: Зб. наук. праць. Юридичні і політичні науки. Вип. 9. - К.: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2001.- С. 381-386.

3. Волкотруб С. Г. Інститут імунітету в кримінальному судочинстві // Право України. - 2002. - № 3. - С. 121-124.

4. Волкотруб С. Г. Імунітет свідків і захист таємниці довірених відомостей в кримінальному процесі // Держава і право: Зб. наук. праць. Юридичні і політичні науки. Вип. 16. - К.: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2002. -С. 342 - 347.

5. Волкотруб С. Г. Інститут імунітету свідків у кримінально-процесуальному законодавстві // Вісник Хмельницького інституту регіонального управління та права: Науковий часопис - 2002. - № 1. - С.136-141.

6. Волкотруб С. Г. Окремі питання імунітету у кримінально-му процесі // Актуальні проблеми формування правової держави в Україні (До 50-ї річниці Конвенції про захист прав людини та основних свобод): Тези доп. та наук. повідомлень Всеукр. наук.-практ. конф. молодих учених / За ред. проф. М. І. Панова. - Харків: Нац. юрид. акад. України, 2000. - С. 167 - 169.

7. Волкотруб С. Г. Імунітет як правовий інститут кримінального процесу // Вісник Хмельницького інституту регіонального управління та права: Зб. наук. праць за матеріалами Міжнародної наук. конф. студентів та аспірантів "Актуальні проблеми правознавства очима молодих вчених". - 2002. - Спецвипуск № 1. - С. 250-251.

АНОТАЦІЇ

Волкотруб С. Г. Імунітет і проблеми його захисту в кримінальному судочинстві. - Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.09 - кримінальний процес і криміналістика; судова експертиза. - Національна юридична академія України імені Ярослава Мудрого. - Харків, 2002.

У дисертації досліджуються актуальні проблеми захисту імунітету у кримінальному судочинстві. Основну увагу приділено розгляду імунітету як кримінально-процесуального

інституту, класифікації видів імунітету, розкрито сутність імунітету і його призначення. Розглянуто кримінально-процесуальний імунітет Президента України, народних депутатів, суддів та інших посадових осіб, дипломатичні, консульські та інші міжнародні імунітети, імунітет свідків.

Сформульовані конкретні пропозиції щодо вдосконалення інституту кримінально-процесуального імунітету і статусу суб'єктів кримінального процесу, які наділені імунітетами.

Ключові слова: імунітет, імунітет вищих посадових осіб, дипломатичний імунітет, імунітет свідків, самозвинувачення, професійна таємниця.

Волкотруб С. Г. Иммунитет и проблемы его защиты в уголовном судопроизводстве. - Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата юридических наук по специальности 12.00.09 - уголовный процесс и криминалистика; судебная экспертиза. - Национальная юридическая академия Украины имени Ярослава Мудрого. - Харьков, 2002.

В диссертации исследуются актуальные проблемы защиты иммунитета в уголовном судопроизводстве. Рассмотрены понятие и сущность уголовно-процессуального иммунитета, его задачи и виды. Понимание уголовно-процессуального иммунитета в качестве правового института позволяет предложить решение ряда проблем его соотношения с системой стадий уголовного производства, мер уголовно-процессуального принуждения и следственных действий.

Исследованы цели и задачи уголовно-процессуального иммунитета должностных лиц. Представлены дополнительные аргументы о необходимости дальнейшего развития положений Конституции Украины о неприкосновенности Президента Украины, уточнение процессуального статуса специальной следственной комиссии. Особое внимание уделено проблемам реформирования парламентского иммунитета, в частности обосновывается предложение об упразднении порядка получения согласия Верховной Рады на привлечение народного депутата к уголовной ответственности.

На основе анализа норм международных договоров выяснен объем иммунитетов, предусмотренных для представителей иностранных государств и международных организаций, и на этой основе предлагается закрепить в отдельной главе нового УПК Украины особенности производства по уголовным делам с участием этих лиц.

Исследована правовая природа свидетельского иммунитета, выявлены пробелы его правового регулирования.

На основании проведенного исследования сформулированы предложения по усовершенствованию института уголовно-процессуальных иммунитетов вообще и правового статуса субъектов, обладающих иммунитетом, в частности.

Ключевые слова: иммунитет, иммунитет высших должностных лиц, дипломатический иммунитет, свидетельский иммунитет, самообвинение, профессиональная тайна.

Volcotrub S. Immunity and problems of its defense in criminal procedure. - Manuscript.

Dissertation for the academic degree of the Candidate of Legal sciences in the speciality 12.00.09 - criminal procedure and criminalistics; judicial expertise. National law academy of Ukraine named after Yaroslav Mudry. - Kharkiv, 2002.

Dissertation investigates the theoretical and practical problems of immunity. The main attention is paid to defining immunity as institute of criminal procedure, classification of immunity's forms, determining its nature and purpose. Dissertation provides consideration the immunity of President of

Ukraine, people's deputies, judges and others major officers, diplomatic, consul and others international immunities, immunity of witness.

Several concrete principles for perfecting the immunity in general and legal status of subjects of immunity in criminal procedure are formed.

The key words: immunity, immunity of major officers, diplomatic immunity, immunity of witness, self-incrimination, professional secrecy.

Відповідальний за випуск
кандидат юридичних наук, доцент
Маринів В. І.

Підписано до друку 03.02.2003 р. Формат 60х90/16
Папір офсетний. Віддруковано на ризографі.
Умов. друк. арк. 0,7. Облік.-вид. арк. 0,9
Тираж 100 прим. Зам. № 1519

Друкарня Національної юридичної академії України
Імені Ярослава Мудрого
61024, Харків, вул. Пушкінська, 77